

Айыпказиева Р.А.

ГЕНДЕРДИК ИЗИЛДӨӨЛӨРДҮН НЕГИЗДЕРИ

Айыпказиева Р.А.

ОСНОВЫ ГЕНДЕРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Республикабыздагы аялдардын абалын жакшыртуу жана гендердик теңдикти орнотуу боюнча ишмердик жетишээрлик узун тарыхка ээ. Бул багыттагы иштер акыркы жылдарда айрыкча жанданып жатат.

Гендер жынысты биологиялык эмес, социалдык-маданий мааниде «түшүнүүнү» билдирет. Жыныс - эркектердин жана аялдардын хромосомалык, анатомиялык, репродуктивдик жана гормондук деңгээлдердеги айырмачылыктарын камтыган биологиялык мүнөздөмө экенин жалпы кабыл алынган, ал эми гендер - жыныстын социалдык өлчөмү, б.а. бул же тигил коомдо эркек же аял болуш эмне экенин билдирген социомаданий феномен.

Өткөн кылымдын 70-жылдарында Батышта аял маселеси боюнча жаңы багыттардын жаралышына байланыштуу бул теманын актуалдуулугу жогорулаган. Сапаттык түрдө жаңы, фундаменталдык түшүнүк - гендер жана гендердик мамиле теориясы пайда болду. Алардын негизинде аялдар жана эркектер жашоону гана чогуу жаратпастан, үй-бүлөлүк, социалдык жана маданий баалуулуктарды, экономикалык жана саясий мамилелерди да чогуу жарата тургандыгы жөнүндө фактыны моюнга алуу жатат. Ошондуктан «аял маселеси» концепциясынан бүгүнкү күндө жыныстардын тең укуктуулугуна жетүүнүн бир жолу болуп калган гендердик саясатка өтүү зарыл жана тарыхый жактан туура болгон.

XX кылым - зор социалдык трансформациялардын жана саясий козголуулардын, илимий-техникалык прогресстин жана глобалдашуунун доору. Бул кылымдын башынан аягына чейин коомдогу социалдык-экономикалык, саясий жана маданий өзгөрүүлөр менен бирге Чыгыш аялынын социалдык статусу да өзгөрүп отурду. Кыргызстандагы аялдын коомдогу ролу жана «аял маселесин» чечүүнүн жолдору тарыхый абал канчалык карама-каршылыктуу болсо, ошончолук карама-каршылыктуу болду. Ушуга байланыштуу кыргыз аялынын эмансипацияланыш процесси жөнүндөгү маселе анын уникалдык тарыхый-маданий мазмуну жагынан, анын өзгөчө белгилерин аныктоо жагынан, ар түрдүү тарыхый этаптарда көрүнүш өзгөчөлүктөрү жагынан, гендердик саясаттын жакынкы тарыхый перспективадагы өнүгүү тенденциялары жагынан объективдүү изилдөөгө муктаж.

Улуттук тарыхта «аял маселесинин» ар түркүн жактарын чагылдырган, Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптанышына жана өнүгүшүнө олуттуу таасир тийгизген жаркын өкүлдөрү менен көрүнгөн бай эмпирикалык материал чогулган. Бирок коомдо аялга «де-юре» да, «де-факто» да, элдин тарыхый маданий салттарын улантууну жана азыркы дүйнөлүк тенденцияларды эске алган мамилени орнотуу актуалдуу бойдон калып жатат,

Гендердик изилдөөлөр - аялдардын турмушун алардын өз тажрыйбасынын деңгээлинен туруп, радикалдуу түрдө кайра карап чыгуу. Изилдөөнүн негизги максаты - аялдарды үйбүлөдө, кесиптик ишмердикте, сексуалдык жана рухий жашоодо дискриминациялоого алып келген практикаларды (факторлорду) аныктоо, сын көз менен талдоого алуу жана өзгөртүү. Бул изилдөө адилетсиз мыйзамдарды, нормаларды, атүгүл салттарды трансформациялоого багытталган. Аялдардын маселелерин жашоонун бардык стилдери жана шарттары менен чогуу изилдөөдө расалык жана таптык өзгөчөлүктөр гана эмес, сексуалдык кызыгуудагы (ориентациядагы) өзгөчөлүктөр да биринчи планга чыгат.

Гендердик изилдөөлөр дүйнөнүн ар түрдүү өлкөлөрүндө кандай жүргүзүлөөрүн карап көрөлү. АКШдан баштайлы. 60-жылдардын аягында эле аялдардын маселелери боюнча изилдөөлөр АКШдагы билим берүү жана илимий изилдөө программаларынын бир бөлүгүнө айланды, бирок ага чейин эле бул тармактагы айрым маселелер окумуштууларды кызыктырып келген (1912-жылы эле Сизтлде (Вашингтон университетинде) «Аял жана экономикалык өнүгүү, же өнөр жайдагы өзгөрүүлөрдүн аялдын статусуна тийгизген таасири» деген темада лекциялык курс окутулган).

Азыркы мезгилдеги аялдар кыймылы илимий изилдөөлөрдү кеңейтүүгө түрткү болду. 70-жылдардын башынан баштап азыркы учурга чейин аял проблематикасы боюнча окуу курстары АКШдагы ЮООден ашык колледждерде жана университеттерде сунуш кылынат. Алардын ичинен, БООдөн ашык мекемеде университеттин жогорку курстары үчүн да, аспиранттар үчүн да ар түрдүү татаалдыктагы жана адистештирүүдөгү программалар сунуш кылынат.

Аялдык изилдөөлөр боюнча окуу программалары үчүн төмөнкү жалпы принциптер негизги болуп эсептелет:

- гендердин аныктамасы – гетеросексуалдык (1т) феноменине негизделгенди - табигый да, универсалдык да өзгөчөлүк эместигин, социалдык жактан гана калыптанган, өлкөдөн өлкөгө, доордон доорго өзгөргөн, саясий да, идеологиялык да функцияларды аткаргандыгын камтыган аныктамаларды;
- гендердик теңсиздик системасы таптык, расалык, этникалык теңсиздикти, сексуалдык ориентация боюнча теңсиздикти, Батыш маданияты менен башка маданияттардын ортосундагы теңсиздикти камтыган социалдык теңсиздиктин системалары менен байланыштуу;
- атүгүл эң жаңы билим, гуманитардык, коомдук же табигый илимдердин сферасындагы, мурун салттуу түрдө түшүнүлгөндөй калыс, адилет же

нейтралдуу эмес, ал белгилүү бир тарыхый жана саясий контекстте жаралат.

Мындай окуу программасынын негизги максаты болуп гендерди иликтөө менен байланышкан илимий ишмердикке түрткү берүү эсептелет. Бул үчүн программанын алкагында ар түрдүү концептуалдык багыттарды иштеп чыгуучу бир катар дисциплина аралык топтор иштейт. Ар бир топ өз кызыкчылыктары жана керектөөлөрүнө жараша өз программасын иштеп чыгат. Программалар, мисалы, окутуучулар, студенттер же чакырылган изилдөөчүлөр тарабынан бул сферадагы өз изилдөөлөрүнө байланыштуу темалар боюнча даярдалган презентацияларды же дискуссияларды камтыпты мүмкүн.

Гендердик маселелердин постсоветтик аймакта чечилишин карап көрөлү. Көзкарандысыз Мамлекеттердин Шериктештигинин баарындагы өткөөл мезгил аялдардын абалына өзгөчө күчтүү таасир берет. Шериктештиктин бардык мамлекеттеринде кесиптик жана үйбүлөлүк милдеттерди чогуу камтуу зарылдыгына байланыштуу аялдарга түшкөн оор жүк али да сакталууда. Акыркы жылдарда аялдарга түшкөн үйбүлөлүк иштердин жүгү турак жай-коммуналдык кызматтарга баанын өсүшүнө, ошол эле учурда үйбүлөлүк бюджеттин кыскарышына байланыштуу кыйла жогорулады.

Кыргызстанда аялдар транзиттик мезгилде экономикалык жана психологиялык кыйынчылыктарга бир катар себептерге байланыштуу туш келишти. Аялдар жумушсуздардын көпчүлүк бөлүгүн түзүшөт. Аялдар үйбүлөлөргө берилүүчү өкмөттүк пособиелердин кыскарышына байланыштуу да өзгөчө кыйынчылыктарды керүштү, анткени бул аялдарды жана алардын үйбүлөлөрүн кош жакырлык абалына алыа келген. Кыргыз Республикасындагы калктын эң жакыр катмарына кирген аялдардын төрт категориясын бөлүп көрсөтүүгө болот. Алар шаарда жашаган картаң орус аялдар, көп балалуу кыргыз энелер, алыскы тоолуу райондордо жашаган бардык курактагы жана этникалык топтогу энелер, приватташтырылган фермалардагы аялдар. Бул топтордо жакырлыктын белгилери ачык көрүнөт: азык-түлүктүн, кийим-кеченин, дары-дармектин, акчанын жана отундун жетишсиздиги.

Кыргызстанда 200дөн ашык өкмөттүк эмес уюмдар катталган, алардын 30%га жакыны социалдык коргоо жана жакырлыкты жеңилдетүү менен алектенишет. 1992-жылдан бери аялдардын өкмөттүк эмес кыймылы өсүп баратат, алар менен удаалаш гендерлик изишөөлөр да өнүгө баштады. 1996-жылдан бери мыйзамдардын гендердик экспертизасы өткөрүлөт. «Аялзат» аялдардын абалын жакшыртуунун улуттук программасы иштелип чыгып, кабыл алынган, 1997-жылдан бери Кыргыз Республикасында гендердик маселелер боюнча ведомстволор аралык группа, 1998-жылдан бери гендердик саясат боюнча Улуттук кобмдук кеңеш иштейт. 1999-жылы Кыргызстанда гендердик окутуу боюнча көрсөтмө - «Гендер күн тартибинде» жарыяланган.

Ошентип, аялдардын коомдук турмуштун көпчүлүк сфераларында, анын ичинде эки кылым мурун алар үчүн такыр жабык болгон сфераларда, ишмердик жүргүзүүсү жалпы мүнөзгө ээ болду.

Ошону менен бирге, коомдун гендердик структурасындагы бул глобалдык өзгөрүүлөр көбүнчө институционалдык мүнөзгө ээ экенин моюнга алуу керек. Аялдын объективдүү коомдук абалы көп өзгөргөн жок: дискриминация ачык түрдөн жабык түргө өттү. Бул абал жумушка орношуу, бөлүштүрүү, бийлик жана жыныстардын социалдык статусу сыяктуу сфераларды гендердик анализдөө деңгээлинде байкалат, муну гендердик изилдөөлөр боюнча ар кыл докладдардан көрүүгө болот.

Аялдардын тарыхтагы жана азыркы дүйнөдөгү коомдук ролун тереңдеп түшүнүү, алардын адамзаттын жетишкендиктерине кошкон салымын баалоо гендердик изилдөөлөрдүн максаты болгон жана болуп кала берет. Азыркы коомдо гендердик изилдөөлөр менен активдүүрөөк иштөө керек деп эсептейбиз, ал үчүн гендердик изилдөөлөрдүн илимдер системасындагы так ордун аныктай турган гендердик билим берүүнүк концепциясын иштеп чыгуу зарыш, мында Евразиялык экономикалык жамаатгыш өлкөлөрү сыяктуу өткөөл коомдор үчүн алардын чыныгы теориялык жана практикалык маанисин эске алуу керек.

XXI кылымга кирип жатыш, жалпы цивилизацияныш калыптануу жана бекемделүү жолдорун, анын ичинде аялдардын жалпы адамзаттык прогресстиги ролун жогорулатуунун жолдорун уламдан улам көбүрөөк түшүнө баштадык. Жаңы ой жүгүртүүнүн негизинде башкача демократиялык формулалар жаралып жатышат, алар аялдардын бүгүнкү дүйнөдөгү ролуна башкача кароого мүмкүндүк беришет. Гендердик изилдөөлөр аял маселелерин салттуу изилдөөлөрдүн методологиясынын, методдорунун жана жыйынтыктарынын чектелгендигин, ошондой эле эркек менен аялдын ишмердик сфераларын жана социалдык милдеттерин бөлгөн үстөмдүк парадигмасын жеңүүгө жардам берет.

Аялдар проблематикасы жыныстын феминисттик социалдык теориясынын алкагында активдүү иштеле баштаган. «Биологиялык жыныс» жана «Социалдык жыныс» (гендер) түшүнүктөрүнүн дифференциацияланышы менен гендердик изилдөөлөр жаңы баскычка көтөрүлүштү. Гендер социалдык турмуштун көптөгөн сфераларында калыптанат жана чагылат. Үйдөгү жана акы төлөнүүчү жумуштарда эмгектин гендердик бөлүнүшү, мамлекеттин уюштурулушу, сексуалдуулук, зомбулуктун структурасы жана башка социалдык уюмдашуунун аспектиери гендердик мамилелерге таасир этишет. Гендердик подходдо коомдук турмуштун ар кыл сфераларындагы социалдык мүнөздөмөлөргө гана эмес, аялдардын коомдогу теңсиз абалынын калыптанышынын социалдык себептерин жана механизмдерин түшүнүүгө да көңүл бурулат. Гендердик изилдөөлөр көп өлкөлөрдө илим аралык подходдордун аймагы катары калыптанышты өз терминологиясын, изилдөө предметин аныкташты. Биздин оюбузча, өзүбүздүн гана эмес, чет өлкөлөрдүн да тажрыйбасын, иштөө формаларын жана методдорун, статистикасын үйрөнүшүбүз керек, бул аялдын коомдогу ролун жана ордун өзгөртүүчү реалдуу процесстерди түшүнүүгө мүмкүндүк берет. Бул үчүн дүйнөдөгү аялдар кыймылынын тажрыйбасына кайрылуу зарыл, аны

сындап гана эмес, ага азыркы проблемалардын позициясынан сыйлоо менен мамиле кылуубуз керек.

Адабияттар:

1. Абрамзон С.И. Кыргызы и их этногенетические и историко-культурные связи. М., 1989
2. Айтматова Р., Эдилова М. Внедрение гендерных подходов: социально-экономические издержки и выгоды (2002-2003) - Бишкек, 2004
3. Гендерные отношение в Кыргызстане. – Б., 2001
4. Курманов З. Социокультурные аспекты гендерных отношений. - Бишкек, 2000
5. Маджетис Дж. Женские исследование. - Бишкек. Центр издательского развития, 2003
6. Основы гендерных исследований. Хрестоматия, 2001
7. Шайдуллаева Т. Кыргызстандагы гендердик окуу. - Бишкек, 2005.